

החרש היה לבס?

בפרקי אבות (ב, ח) קוראים אנו שחמישה תלמידים גדולים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, אחד מהם, היה רבי אלעזר בן ערך. מורו ראה בו 'מעייין המתגבר', גדול הדור, העתיד להמשיך את שרשרת ההנהגה, בהלכה וב'מעשה מרכבה' המיסטיקה החז"לית. במסכת חגיגה (יד ע"ב) מתוארת דרשתו המיסטית של רבי אלעזר: "ודרש וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה... נענה מלאך מן האש ואמר 'הן הן מעשה המרכבה'. עמד רבן יוחנן בן זכאי ונשקו על ראשו ואמר... אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלציד". כששאל רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו: "איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם", ניסח רבי אלעזר את תשובתו בפשטות כוללנית: "לב טוב". הלב חייב להדריך את האדם בדרך הישרה, הלב חייב לקדום למעשים וללוות אותם.

תקוותיו של המורה הגדול לא נתגשמו. לא אנסה כאן לשחזר את הביוגרפיה של רבי אלעזר בן ערך. הוא לא נשאר ביבנה, אלא עבר לאַמאוס. השם אמאוס הוא כנראה עיוות יווני של השם הקדום של המקום, 'חמת' בעברית או 'חמתא' בארמית, שם המצביע על המרחצאות החמים והרפואיים שהיו שם. החכמים לא הלכו בעקבותיו והוא נשאר בודד. החיים הטובים לא יכלו לאזן את הריחוק מחביריו, חברים המהווים סדן הכרחי לפטיש האינטלקטואלי של כל חכם. הגמרא שמרה עבורנו תמונה אחת מאותם שנים של בדידות זוהרת (שבת קמז ע"ב). רבי אלעזר קרא בתורה וטעה. זכרוננו נחלש ועינינו כהו, עד כי קשה היה לו להבחין בין אותיות דומות. והנה הוא קורא בפרשתנו, פרשת 'בא', על המצווה הראשונה שנצטוו בה ישראל: "ויאמר ה'... החֲדָשׁ הָזֶה לָכֶם ראש חֲדָשִׁים". אלא שבמקום לקרוא "החֲדָשׁ הָזֶה לָכֶם", הוא קרא: "הַחֲרָשׁ הָזֶה לָכֶם?" אם תרצו זאת טעות חסרת משמעות. לבי אומר לי שטעות זאת לא הייתה אלא צעקה שפרצה מעולמו הבלתי מודע של מי שדיבר פעם על ה'לב טוב' כיסודו של המוסר, ועתה, מביט על העולם שסביבו, ושואל "הַחֲרָשׁ הָזֶה לָכֶם?" התלמוד מסיים שהחכמים בקשו עליו רחמים ונתרפא. בפסוק הנכון הוא נזכר, אך שאלתו עדיין מהדהדת באזנו: "הַחֲרָשׁ הָזֶה לָכֶם?"

ושוב: אני/אתה/הוא

באחד ממאמרי לפרשת וארא עמדתי על שלוש (שהן ארבע) גישות לדת, אותן תיארתי כמבוטאות על ידי כינויי השם: אני, אתה/את, הוא/היא. על הצד הדתי עמדו חכמי הדורות. כאן רוצה אני להשתמש שוב בכינויי השם, אבל הפעם כדי לאפיין בעזרתם גישות שונות

למוסר. את זאת למדתי מכתביו של אחד מגדולי הפילוסופים היהודיים בתקופה המודרנית, הרמן כהן, או ליתר דיוק יחזקאל (הרמן) כהן, אשר ביקש שכאשר יתרגמו את ספרו לעברית, יקראו לו בשמו היהודי, יחזקאל, שהיה אגב, הנביא האהוב עליו.

המוסר הפילוסופי בה"א הידיעה, הוא המערכת שנבנתה על ידי אחד מענקי הפילוסופיה, עמנואל קאנט. כהן לימד אותנו, שבגישתו, הזולת מופיע בבחינת 'הוא/היא'. מוטלות עלי חובות כלפי הזולת, אך אלו לא נולדו מיחסי אליו, אלא מהחוק, חוקי הכנסת או, אם נהיה נאמנים לקאנט, החוק המוסר. אנסה להסביר דברים אלה בדוגמה יומיומית. כשאני נוהג, אני חייב לתת זכות קדימה למכונית הבאה מימין. בשמירה הקפדנית להוראה זו אני מכבד את חייו, בריאותו ורכושו של הנהג השני. אולם, אין בינינו יחס אמיתי. הוא רק 'הוא'. כל חוק בנוי כטופס בו 'כאילו', יש מדי כמה שורות בטקסט, חללים ריקים אותם אנו צריכים למלא בשמות האנשים שבמקרה נקלעו למצב שהחוק מתאר: "והיה כי ינהג אדם...ויבוא בצומת - - מימינו, אזי...". החוק הופך עיקר והאדם בשר ודם, טפל. החוק מגלם את הדרך-ארץ שלנו בפני האנושות והאנושיות. מתוך כך הופך כיבוד החוק למצווה הקדושה מכל, בעוד שהאדם המוחשי נשאר 'הוא/היא', שם בלתי חשוב במקום בחוק שהאדם אמור למלא, כשהוא מסוגל להשתחל שם.

יחזקאל (הרמן) כהן לימד דעת את העם ואזן וחקר ותיקן רבות במסגרת הגישה הקאנטיאנית הזאת. בהגותו המאוחרת הוא הרבה לעסוק ביהדות וחצה את הגשר שעל פני התהום המפריד בין עולמו של קאנט לבין האכזיסטנציאליזם. בספר הזקונים שלו "דת התבונה ממקורות היהדות", הוא לימד אותנו שלפנינו שתי שיטות מוסריות: המוסר הפילוסופי והמוסר הדתי, המוסר שהתגלה במקרא. רק כאשר נכנסים אנו לעולמו של המוסר המקראי מגלים אנו את האדם בבחינת 'אתה/את'. זהו ה'רע' אותו אנו נקראים לאהוב. אנו מגלים 'אתה' זה, לא דרך כיבוד החוק, אלא כאשר אנו חשים את הייסורים שלו, ועליהם אנו מגיבים בלב טוב, בחמלה, באמפתיה ובפעולה למענו. הביטוי העמוק ביותר של הייסורים הוא הדמעה. הגאולה תוארה על ידי ישעיהו (כה, ח) כניצחון על הדמעה: "וּמָחָה ה'... דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים". על האדם למחות את דמעת הזולת בעולמנו זה, עולם שטרם נגאל.

לדעתי, הביטוי המלא והקיצוני של היחס אל הזולת בתור 'הוא' בא לידי ביטוי בבירוקרטיה, מוסד הבא לשרת ונמצא משעבד, בבחינת: "רְגֹזָה אָרָץ... פִּתְחַת עֶבֶד פִּי וּמְלוֹךְ" (משלי ל, כא-כב). איש משרד האוצר מדבר על הקצבה האמורה להיות מוענקת לשרידי השואה, או, בשם המסורתי שעדיין מהדהד באזני משנות ילדותי, שארית הפליטה, ומתבטא: "אמנם כן, אלא שיש נהלים אותם חייבים לשמור". האם הוא צודק? וודאי. הוא צריך לשמור על הנהלים, כשם ששר האוצר צריך לשמור על צמיחה מבוקרת של התקציב והורדת מסים לעשירים, והממשלה לא יכולה להקציב כסף עבור תרופות מצילות חיים, ואין מוצא חוקי מהלנת שכרם של עובדי עיריות וכו' וכו'. הכל חוקי, לפי הנהלים. ולמרות זאת, 'החרש היה

לבס? החוק מחייך בחיבה לשומרים פן יאונה לו רע, ובינתיים הדמעות יורדות על הפנים ואין מוחה אותן. אלו הן האבסורדים הנולדים מה'הואות' (הייתה מילה כזאת בעברית הפילוסופית של ימי הביניים), הנולדים בחסותם של חוקים ישרים, קל וחומר בחסותם של חוקי סדום ותקנוני חֶלֶם המקיפים מכל צד את האנושות. העוול כרוך בעקבי החוק, בסדקיו הרבים, אחוזותיהם הפאודליות של רבים מעורכי הדין, סדקים בהם מתענים וסובלים בריות לא מופשטות ולא משפטיות, אלא יצורי בשר ודם. ולשאלה 'החרש היה לבס?' אין מענה.

מול נקודת המבט של ה'הואות' של הזולת עומדת ההסתכלות מבחינת ה'אני'. הרמן כהן ראה בה את עמדתו של שופנהאואר, אלא שרעיון דומה הציב הראי"ה קוק, על פי מקורות חסידיים וקבליים. לפי גישה זאת, אני חומל על הזולת כי בעצם אני חומל על עצמי. פעמים רבות אנו מרגישים את עצמנו כאיים מבודדים באוקיינוס ענקי, בבחינת אדם לאדם - אי. אנו חשים את בדידות האיים, אך אין אנו חשים שבשורשיהם, האיים מחוברים. הם אינם אלא פסגות גליויות, של שלשלת הרים השקועה במעמקים מתחת למים, בבלתי-מודע שלנו. הרחמים (מלשון 'רַחֵם') נולדים מרגש קרבה מעין זה, ואכן הדוגמה הבולטת ביותר של גישה זאת מצויה ברגש האבהות והאמהות, ולדאבוננו יש להוסיף, לפני שהתקלקל והזדהם.

אולם בכך לא די. אף ממיזוגם של ה'הואות' וה'אניות', לא יכול היחס אל ה"אתה/את" להיוולד. ה'אני' מוגבל למשפחתי, מקסימום – לשבטי, מעבר לכך מצויה המיסטיקה. ה'הוא' שבחוק, רחוק, ולגביו ניתן להיות, כדברי הרמב"ן, 'נבל ברשות התורה' (ויקרא יט, ב) או ברשות החוק. על מנת שהזולת יהיה ל"אתה/את" יש צורך בהתחלה חדשה שאיננה בפילוסופיה, אלא בהתגלות הדתית. נדרשת מאתנו לא החמלה העצמית החוזרת, הרפלקסיבית של ה'אני'. נדרש מאתנו יחס הנולד במפגש שבין אדם לרעהו. או אז הופך הזולת ל'אתה/את'. במפגש שבין ה'אני' וה'אתה/את' מתגלה הא-להים, הדורש מאתנו לחמול על הייסורים של הדואב ולשמוע את הבכי של הסובל. זהו 'שְׁמַע יִשְׂרָאֵל' חדש. האם הלב מסוגל לשמוע קריאות אלו, או שמא "חרש היה לבס?"